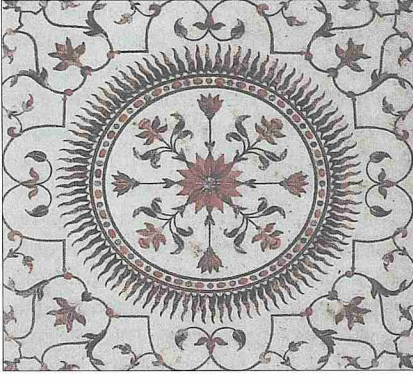

Tac Mahal'den bir mermer kakma örneği

çalgı aletleri, oyun kutuları, nalın gibi eşya ile camilerde minber ve vaaz kürsülerine yerine göre farklı renkte başka bir ahşap, sedef, fildişi, bağa, kemik, altın, gümüş veya değerli taşlar kakılarak tez-yinat yapılmıştır. Genellikle kapı, pence-re kanadı, kürsü, minber gibi büyük doğramaların yapımında ahşabın eğrilmesini önlemek için künde-kârî tekniği uygulanmış, ortaya çıkan geometrik ufak parçalar üzerine sedef, bağa ve fildişi kakılmıştır. Ahşap kakmacılığında da önce kakılacak parça hazırlanmakta, ardından bu parça tutkallanarak kendi şekline göre oyulan yuvaya oturtulmaktadır. Eskiden iyice dövülüp tülbenkten geçirilen istiridye kabuğu tozunun yumurta akına karıştırılması suretiyle elde edilen tutkal kullanılıyordu. Fildişi kakmaların üzerine ayrıca oyularak çiçek ve rûmî gibi motifler işlenirdi.

İslâm dünyasında ahşap kakmacılığı Hindistan'dan Endülüs'e kadar çok geniş bir alanda uygulanmıştır. Merakeş'te Bedî' Sarayı Müzesi'nde bulunan farklı renklerde ahşap ve fildişi kakmalı Kütübiyye Camii minberi, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki kısmen kakma tekniğinin uygulandığı Ürgüp Damsa köyü Taşkın Paşa Camii minberi, Selçuklu kapı kanatları ve Şam'da Emeviyye Camii'nin kapısı günümüze ulaşan en eski örneklerdendir. Osmanlılar'dan kalan en değerli eserler XVI. yüzyıla aittir ve bunların başında Topkapı Sarayı Müzesi kayıtlarına göre IV. Murad'ın Bağdat Seferi sırasında kulandığı, fakat yapılış tarihi muhtemelen

1560 olan abanoz, fildişi, sedef kakmalı ve marketri çalışmalı taht gelmektedir.

Günümüzün kakma işlerinde çok defa gerçek sedefin zor bulunması ve pahalı olması sebebiyle plastik suni sedef (nakro), kemiğin terbiye ve renklendirme işinin uzun zaman almasından dolayı da kumaş boyasında kaynatılmış narenciye ke-restesi kullanılmaktadır. Halen Şam, Gaziantep ve Şiraz'da farklı üsluplarda imal edilen kakmacılık eserleri turistlerin ilgisini çekmektedir.

Kakmacılık sanatı mimaride, özellikle Hindistan'da mermer duvar kaplamalarında da uygulanır. İstanbul Sultan Ahmed Camii'nde de rastlanan taş kakmacılığının en güzel örneklerini Bâbürlü sanatının şaheseri sayılan Agra'daki Tac Mahal'de bulmak mümkündür. Burada beyaz mermer üzerine kırk kadar değişik renkte mermer ve değerli taş çeşidi kakılarak benzersiz bir tez-yinat elde edilmiştir. Bu gelenek günümüzde Agra ve Eski Delhi'de sehpa üstü gibi mermer eşya üzerinde sürdürülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dîvânü lügati't-Türk Tercümesi, II, 192; *Webster's Third*, s. 1173; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-güm*, I, 172; L. A. Mayer, *Islamic Metalworkers and Their Works*, Geneva 1959, s. 13, 23, 27, 63, 78, 86, 88; Hüsnü Züher, *Türk Süsleme Sanatı*, Ankara 1971, s. 105-111; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Fünûn-ü'l-cemile fi'l-'uşûri'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1972, s. 197-213; G. Fehervari, *Islamic Metalwork*, London 1976, s. 22-23, 27, 56-60, 94-96, 100, 106-107, 109-110, 122-124; Ülker Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 39-43, 79-80, 107, 135-136, 194-227, 234-303, 333-337; a.mlf., "Türk Maden Sanatı", *Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı* (haz. Mehmet Önder), Ankara 1993, s. 344-361; J. W. Allan, *Islamic Metalwork*, London 1982, s. 13-29; a.mlf., *Nishapur: Metalwork of the Early Islamic Period*, New York 1982, s. 18-24; *Treasures of Islam*, Singapore 1985, s. 258-277; D. T. Rice, *Islamic Art*, London 1986, s. 75-76, 110-112, 137-139; H. Örcün Barışta, *Turkish Handicrafts*, Ankara 1988, s. 28-29, 52-56; J. M. Rogers – R. M. Ward, *Süleyman the Magnificent*, London 1990, s. 120-122, 126, 130, 132-133, 141, 146; *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (ed. J. D. Dodds), New York 1992, s. 362-366; Sabahattin Türkoğlu, "Ağaç Sanatı", *Geleneksel Türk Sanatları* (haz. Mehmet Özel), Ankara 1993, s. 45-65; J. M. Rogers, *Empire of the Sultans: Ottoman Art from the Collection of Nasser D. Khalili*, London 1996, s. 196; Can Kerametli, "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağ ve Fildişi Kakmalar", *TET.D*, IV (1962), s. 1-13, İv. I-XII; Eva Baer, "Ma'din (Inlay)", *EP* (İng.), V, 986; SA, II, 905-906; IV, 1774-1775; Uğur Derman, "Kakmacılık", *TA*, XXI, 125-126.

NEBİ BOZKURT

KÂKÜYİLER

(آل كاكويه)

1007-1119 yılları arasında
Cibâl (İrâk-ı Acem)
ve Yezd'de hüküm süren
Deylem asıllı bir hânedan.

Hânedanın kurucusu Alâüddeve Muhammed'in babası Rüstem Düşmenziyâr, Büveyhî ordusunda kumandandı. Büveyhî Emîri Mecdüddeve tarafından kendisine "ispehbed" unvanı verilmiş ve Elburz dağlarında bulunan Şehriyârkûh iktâ edilmişti. Alâüddeve Muhammed b. Rüstem'e kaynaklarda "İbn Kâkûye" veya "Püser-i Kâkû" (dayı oğlu) diye atıfta bulunmaktadır. Farsça'da "küçük dayı" anlamına gelen kâkûye kelimesi, Büveyhîler'le Kâkûyîler (Kâkeveyhîler) arasındaki akrabalık ilişkisine işaret etmektedir. Alâüddeve'nin babası Rüstem Düşmenziyâr, Büveyhî Emîri Mecdüddeve'nin annesi Seyyide'nin dayısıdır. Bundan dolayı Kâkûyî hânedanının temelleri, Alâüddeve'nin 398'den (1007) önceki bir tarihte Seyyide tarafından İsfahan'a vali olarak tayin edilmesiyle atılmıştır.

Mecdüddeve çocuk yaşta olduğundan idareyi annesi Seyyide eline aldı. Bu durum, Alâüddeve Muhammed'in hâkimiyet sahasını İsfahan'dan kuzeye ve batıya, Annâzîler gibi yarı bağımsız mahallî hânedanların topraklarına doğru genişletmesine yol açtı ve onun Cibâl Büveyhî hânedanını Deylemli askerî liderlere karşı savunma görevini üstlenmesi sonucunu doğurdu.

414'te (1023-24), Burûcird hâkimi Ferhâd b. Merdâvîc'in kendisine sığınmasını bahane ederek Hemedan'a yürüyen Alâüddeve Muhammed, Büveyhîler'den Semâüddeve'nin buradaki hâkimiyetine son verdi. Alâüddeve, daha sonraki beş yıl içerisinde batıdaki yeni fethettiği yerleri Cibâl ve Kürtler'i kontrol altında tutmakla meşgul oldu. Abbâsî halifesinden "adudüddin, alâüddeve, fahrülmille, tâcülümme, hüsâmü emîri'l-mü'minîn" lakaplarını almasına rağmen sikkelerinde Büveyhîler'i sözde metbû tanımayaya devam etti.

Gazneli Mahmud'un 420'de (1029) Rey'i ele geçirerek Büveyhîler'in buradaki hâkimiyetine son vermesi üzerine Gazneliler'e mukavemet edemeyen Alâüddeve İsfahan'ı boşaltıp Hûzistan'a kaçtı, Fars ve Irak Büveyhî emîrleri Ebû Kâlicâr ile Celâüddeve'den yardım istedi. Gazneli

Hükümdarı Sultan Mesud, vekili olması şartıyla ve yıllık belirli bir vergi karşılığında Alâüddevlâ'nin İsfahan'a dönmesine izin verdi. Ancak Sultan Mesud'un Gazne'ye dönmelerinden yararlanan Alâüddevlâ, eski Kâkûyî topraklarına yeniden hâkim olduktan sonra sınırlarını doğuda Yezd'e doğru genişletti. Bu sırada bastırıldığı paralarla resmen ve fiilen bağımsızlığını ilân etmiş oldu. Sultan Mesud, 424'te (1033) Alâüddevlâ'nin vergiye bağlı olarak İsfahan emîri olmasını kabul etti. Alâüddevlâ ertesi yıl bir defa daha Gazneliler'e karşı isyan etti. Ancak Gazneliler'in Rey nâibi Ebû Sehl el-Hamdûnî'ye yenilerek Fars Büveyhî Emîri Ebû Kâlicâr'ın hâkimiyetindeki İzec'e sığındı. Gazneli ordusu İsfahan'a hâkim oldu. Alâüddevlâ Hûzistan'dan ancak 427'de (1035-36) geri dönebildi. İsfahan'ı tekrar ele geçirmek istediysede başarılı olamadı ve Safer 428'de (Aralık 1036) Sultan Mesud'a barış teklifinde bulundu. Sultan Mesud, Alâüddevlâ'nin İsfahan'daki eski mevkiini geri verdi. Irak Oğuzları bir süre sonra Azerbaycan'a gitmek üzere buradan ayrılınca Alâüddevlâ Rey'i ele geçirdiysede (Cemâziyelevvel 429 / Şubat 1038) daha sonra şehri terkettti. İsfahan'ın etrafını surlarla çevirip kendini emniyete aldı. Alâüddevlâ Muhammed, Annâzîler'den Dînever şehrinin barış yoluyla aldığı seferden dönerken vefat etti (Muharrem 433 / Eylül 1041). Onun eline geçen fırsatları iyi değerlendiren bir hükümdar olduğu rivayet edilir. İmarına önem verdiği İsfahan'da ilim meclisleri düzenlemiş, bu arada hekim ve filozof İbn Sînâ'yı himaye etmiştir. İbn Sînâ *Dânişnâme-i 'Alâ'*i adlı eserini Alâüddevlâ'ye ithaf etmiştir.

Alâüddevlâ'nin ölümü üzerine İsfahan tahtına büyük oğlu Zahirüddin Ebû Mansûr Ferâmurz geçti. Ortanca oğlu Ebû Kâlicâr Gerşâsb da Nihâvend'de kardeşi Ferâmurz'a bağlı olarak yönetimi eline aldı. Ebû Mansûr Ferâmurz ülkesinde birliği sağlamayı başardı. Ancak Selçuklular'ın 433'te (1041-42) Rey'e hâkim olması ve ertesi yıl Tuğrul Bey'in şehre gelerek idareyi eline alması Kâkûyîler için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Ferâmurz ve Ebû Kâlicâr Gerşâsb'ın Selçuklular'la ilişkileri farklı bir seyir takip etti. İbrâhim Yinal 434'te (1042-43) Burûcird ve Hemedan'a saldırınca Ebû Kâlicâr Gerşâsb şehri terkettti; ardından İbrâhim Yinal Tuğrul Bey'i karşılamak için Rey'e döndüğünde Hemedan'ı tekrar ele geçirdi. Birkaç ay sonra Tuğrul Bey, İsfahan'da Ferâmurz'u Selçuklular'a tâbi kılarak Hemedan'a hâkim

oldu ve Ebû Kâlicâr'ı Kinkever'de ikamete mecbur etti, Hemedan'ı doğrudan kendi yönetimine aldı. Ebû Kâlicâr Gerşâsb 436'da (1044-45) Kinkever'den Hemedan'a geldi, buradaki Selçuklu valisini uzaklaştırıp Büveyhîler'i metbû tanıdı. Bu duruma kızan Tuğrul Bey İbrâhim Yinal'ı Hemedan'a sevketti. Selçuklular'ın Batı Cîbâl'de yeniden ortaya çıkması Ebû Kâlicâr Gerşâsb'ı Annâzîler'le ittifaka zorladı. Fakat Kâkûyî ve Annâzî kuvvetleri Selçuklu askerleri karşısında bir varlık gösteremediler. Selçuklu kuvvetleri Karmîsîn, Hulvân ve Hânîkîn'e kadar ilerlediler, daha sonra da Hûzistan sınırındaki Saymere'ye kadar geldiler. Hemedan'ın kesin olarak Selçuklular'a bağlanmasının ardından Ebû Kâlicâr Gerşâsb'ın elindeki Kinkever Kalesi de teslim oldu (439/1047). Ebû Kâlicâr, böylece topraklarının tamamını kaybettikten sonra Büveyhî hâkimiyetindeki Hûzistan'da sürgün hayatı yaşadı. Selçuklular'a karşı Gazneliler'le iş birliğine teşebbüs ettiysede başarılı olmadı. Büveyhîler adına idare ettiği Ahvaz'da öldü (443/1051-52).

Ebû Mansûr Ferâmurz'un da Selçuklular'a karşı olan politikası sık sık değişti. Kâkûyîler'in varlığı Selçuklular'ın Büveyhî topraklarına doğru genişlemesine engel teşkil ettiğinden Tuğrul Bey, kaypak bir siyaset takip eden Ebû Mansûr'a kesin darbeyi vurmak için İsfahan'ı kuşatma altına aldı. Bir yıl süren kuşatmadan sonra Ebû Mansûr Ferâmurz, Muharrem 443'te (Mayıs-Haziran 1051) şehri Selçuklular'a teslim etti. Böylece Kâkûyîler'in Cîbâl bölgesinde hâkimiyetleri sona erdi.

Selçuklular'a bağlı mahallî yöneticiler olarak iş başında bulunan Yezd Kâkûyîleri Selçuklu sarayında itibar gördüler ve Selçuklu ailesiyle akrabalık kurdular. Yezd'in bir ilim ve kültür merkezi olması için çalıştılar; imar faaliyetlerine önem verdiler. Yezd onların döneminde saraylar, camiler, medreseler, kervansaraylar, kütüphaneler, türbeler ve özellikle sulama kanallarıyla donatıldı ve tarihinin en parlak dönemini yaşadı. Ebû Mansûr Ferâmurz şehrin çevresinde, dört büyük kumandanın isimlerinin yazılı bulunduğu dört büyük kapısı olan büyük bir sur inşa ettirdi. 455'te (1063) Tuğrul Bey ile beraber Bağdat'a giden Ebû Mansûr Ferâmurz'un ölümünden sonra yerine oğlu Alâüddevlâ Adudüddin Ali b. Ferâmurz geçti.

Zamanının çoğunu Selçuklu sarayında geçiren Alâüddevlâ Ali 469'da (1076-77)

Çağrı Bey'in kızı, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın dul eşi Hatice Arslan Hatun'la evlendi. Âlim, edip ve şairleri himaye eden Alâüddevlâ Ali, Berkıyaruk ile Tutuş arasında Rey yakınında cereyan eden savaşta hayatını kaybetti (488/1095). Yerine geçen oğlu Alâüddevlâ Ebû Kâlicâr Gerşâsb b. Ali, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın yakın maiyeti arasına girdi. Gerşâsb b. Ali, Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine tahta geçen oğlu Mahmud'dan da başlangıçta itibar gördü. Fakat Selçuklu sarayındaki iç çekişmelerden korkan Gerşâsb b. Ali'nin Yezd'e çekilip sultanın sarayına seyrekle gitmesi kuşkuyla sebep oldu. Mahmud b. Muhammed Tapar sonunda onu Rey'deki Ferrezîn Kalesi'ne hapsetti. Ancak Gerşâsb b. Ali hapisten kaçtı ve Horasan'a giderek Sultan Sencer'in maiyeti arasına katıldı. Sencer'i yeğeni Mahmud'a karşı kışkırttı. 513'te (1119) Sâve'de Sencer ile Mahmud arasında cereyan eden savaşta Sencer'in yanında yer aldı. Gerşâsb b. Ali de âlimleri himaye etti. Şahmerdân b. Ebû'l-Hayr *Kitâbü Nûzhetnâme-i 'Alâ'*i'nin onun adına kaleme almıştır. Gerşâsb b. Ali'nin 513 (1119) yılından sonraki hayatı ve ölüm tarihi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Ölümü üzerine Alâüddevlâ Ferâmurz b. Ali onun yerine geçti. Alâüddevlâ Ferâmurz'u Horasan'da gören Ali b. Zeyd el-Beyhakî kendisini âdil ve âlim bir hükümdar olarak tanıtır; onun Yunan felsefesinde bilgi sahibi olduğunu, Ömer Hayyâm ile Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî'nin İbn Sînâ'ya itirazları üzerinde ilmi tartışmalar da bulunduğunu kaydeder. Muhammed b. İbrâhim Kirman Selçuklularına dair eserinde, Kirman Selçuklu Hükümdarı Arslanşah b. Kirmanşah'ın (1101-1142) saltanatının son yıllarında Ali b. Ferâmurz'un (doğrusu Ferâmurz b. Ali) Kirman sarayına kaçtığını, evlilik yoluyla akrabalık kurmak istediğini ve Arslanşah'ın Yezd'i ona verdiğini kaydetmektedir. Ferâmurz da imar faaliyetlerine önem vermiş, Yezd'de bir su kanalı yaptırmış ve bir köyü imar etmiş, köy bu tarihten sonra Gerd-i Ferâmurz adıyla anılmıştır. Ferâmurz'un *Mühcetü't-tevhîd* adlı bir eser kaleme aldığı rivayet edilir. Beyhakî, *Târîhu hükemâ'i'l-İslâm* adlı eserinde *Mühcetü't-tevhîd*'den aldığı bazı hikmetli sözleri nakletmiştir. Kâtib Çelebi de Yezd meliklerinden biri tarafından kaleme alınan *Mühcetü't-tevhîd* (*Behcetü't-tevhîd*) adlı bir eserden bahseder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 258; II, 1912). Yezd'in mahallî tarihçilerinin verdiği bilgiye göre Ferâmurz (Mu-

hammed b. Hasan-ı Ca'ferî, s. 21-22, 23, 30), Selçuklular'la Karahıtaylar arasında cereyan eden Katvân savaşında öldürülmüş, erkek çocuğu olmadığı için Sultan Sencer Yezd'i onun iki kızına iktâ ederek kumandanlarından birini bu kızlara atabeg tayin etmiştir. Önce Rükneddin Sâm, ardından kardeşi İzzeddin Lenger atabeg olmuş, böylece Kâkûyîler'in Yezd'deki varlığı sona ermiş, onların yerini Yezd Atabegleri almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târih* (trc. Yahyâ el-Haşşâb – Sâdık Neşet), Beyrut 1982, s. 14, 15, 16, 235, 289, 290, 383, 416, 417, 422, 423-424, 473, 535-536, 540, 551, 552, 564, 576, 581-582, 594, 595, 693, 694; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târihu hûkemâ'i'l-İslâm* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1417/1996, s. 136-137; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân: An Abridged Translation of the History of Tabaristân* (trc. E. G. Browne), Leiden-London 1905, s. 228, 230-232, 239; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 8, 18, 23-24, 52-53, 103, 127; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 159; Zahîrüddîn-i Mar'âşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân* (nşr. M. Hüseyin Tesbîhî), Tahran 1966, s. 82, 85, 86, 95; *Keşfü'z-zunûn*, I, 258; II, 1912; Muhammed b. Hasan-ı Ca'ferî, *Târih-i Yezd* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1338, s. 21-23, 30; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", *CHIr*, V, 37-38, 115, 117-118; a.mlf., *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, s. 74-95; a.mlf., "Kâkûyids", *El*² (İng.), IV, 465-467; a.mlf., "Ali b. Farâmarz", *Elr*, I, 848-849; R. Di Borgomale, "Les daynasties locales du Gilan et Du Daylam", *JA*, CCXXXVII (1949), s. 313-314; G. C. Miles, "Notes on Kâkwayhid Coins", *American Numismatic Society Museum Notes*, XI, New York 1960, s. 231-236; a.mlf., "Another Kâkwayhid Note", a.e., XVIII (1972), s. 139-148; Erdoğan Merçil, "Yezd", *İA*, XIII, 404-405; Sâdik Seccâdi – Seyyid Ali Âl-i Dâvûd, "Âl-i Kâkûye", *DMBİ*, II, 107-115.

AHMET GÜNER

KALAFAT MEHMED PAŞA

(ö. 1207/1793)

Osmanlı sadrazamı.

Hayatından bahseden kaynaklarda Sofya civarındaki bir köyde doğduğu, Rusçuk âyanından Çelebi Mehmed Ağa'nın çiftlik kâhyalığını yaparken ihtidâ ederek müsülman olduğu ve daha sonra geldiği İstanbul'da Çorbacı Kilcizâde Mustafa Ağa'nın aracılığı ile Yeniçeri Ocağı'na girdiği belirtilir. Kul kethüdâsı iken muhtemelen herhangi bir lakabı olmamasından kinaye Mülakkab Mehmed Ağa olarak anılmış, Kalafat lakabı ise sadrazamlığı dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Kethüdâzâde Mehmed

Said, "gemilerin ziftlenmek üzere kızığa alınması" anlamındaki kalafatla bağlantı kurulacak şekilde onun bir yıllık sadâretinde bu makamın âdeta tatil edilmiş olduğunu ve sadâretin, halefi Karavezir Mehmed Paşa için hazırlandığını söyleyenler tarafından Kalafat Paşa adıyla anıldığını yazar (*Târih-i Sefer-i Rusya*, vr. 15^a).

Yanında yer aldığı Kilcizâde Mustafa Ağa'nın Safer 1161'de (Şubat 1748) ocak ağalığına ilk tayininde çorbacılıktan ağa silâhdarlığına yükselen Mehmed Ağa, Kilcizâde'nin 27 Safer 1163 (5 Şubat 1750) tarihinde ikinci defa yeniçeri ağalığına getirilmesi üzerine tekrar çorbacı oldu. Çavuşluk ve başçavuşluktan sonra sekbanbaşılık görevini üstlendi ve 1182'de (1768) Rusya seferinde bulunan orduya katıldı. Sadrazam Yağlıkızâde Mehmed Emin Paşa'nın 10 Cemâziyelevvel 1183'te (11 Eylül 1769) azledilmesi üzerine görevden alındıysa da kısa süre içinde yeniden bu göreve getirildi. 22 Rebîulevvel 1184'te (16 Temmuz 1770) zağarcıbaşılıktan kul kethüdâlığına yükseldi (Hüseyin Râmiz, vr. 23^a; Sâdullah Enverî, *Târih I*, vr. 129^b). Osmanlı harp tarihinde önemli bir yeri bulunan Kartal muharebesinden on gün sonra, yeniçeri ağası Kapıkıran Mehmed Paşa'nın ortadan kaybolması üzerine ocak silsilesi de dikkate alınarak 19 Rebîülâhîr 1184'te (12 Ağustos 1770) yeniçeri ağalığına tayin edildi (BA, Dîvân-ı Hümâyûn, *Tahvîl Defterleri*, nr. 16, s. 264). Ancak bu görevde üç ay kalabildi. Kartal bozgununun ardından sayısı azalan ve disiplini bozulan ordunun tekrar nizama sokulması konusunda yeterli gayreti gösteremediği gerekçesiyle aynı yıl 10 Şâban'da (29 Kasım) ağalıktan uzaklaştırılarak Tekirdağ'a sürgün edildi.

Mehmed Ağa'nın tekrar İstanbul'a gelip vazife alabilmesi III. Mustafa'nın vefatından sonra gerçekleşti. I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyunuyla 9 Safer 1191'de (19 Mart 1777) ikinci defa yeniçeri ağalığına getirildi. Ocak ağalığı üzerindeki çekişmeler dolayısıyla üç ay içinde bu makama getirilen üçüncü kişi olan Mehmed Ağa aynı yıl 7 Şevval (8 Kasım) tevcihatında da yerini koruyabildi (BA, Dîvân-ı Hümâyûn, *Tahvîl Defterleri*, nr. 16, s. 264). Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından Ruslar'a karşı alınacak tedbirler ve çıkması muhtemel savaş hazırlıkları gündeme gelince bu işleri yapabilecek bir sadrazam arayışında olan I. Abdülhamid tarafından Dârendeli Mehmed Paşa'nın yerine yeniçeri ağalığından sadrazamlık makamı-

na getirildi (8 Şâban 1192 / 1 Eylül 1778). Onun sadârete gelişiyle bu tayine destek ve aracı olan padişahın silâhdarı Seyyid Kara Mehmed'in nüfuzu daha da arttı. Mehmed Paşa'ya sadrazamlığın tevcihiyle ilgili hatt-ı hümâyunda cebehâne, top-hâne, tersane ve baruthânelerin ikmaline, mühimmat ve zahire teminine çalışması vurgulanmaktaydı (Cevdet, II, 328-329).

Sadrazamlığı döneminde Rusya'ya göz dağı vermek amacıyla Karadeniz'e açılan, ancak Sinop Limanı'na girmeye mecbur kalan Kaptanıderyâ Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın idaresindeki donanma geri dönmüş ve ardından Mora'ya gönderilerek buradaki Arnavutlar'ın çıkardığı karışıklıklar önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca İran hâkimi Zend Kerim Han'ın vefatı üzerine (13 Safer 1193 / 2 Mart 1779) Basra'nın işgalden kurtulmasıyla bu devletle süren savaş hali sona ermişti.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Rebîulevvel 1193'te (21 Mart 1779) kararlaştırılan Aynalıkavak Tenkihnâmesi, Kalafat Mehmed Paşa'nın sadâreti devrinin gelişmeleri arasında yer almaktadır. Kırım Hanlığı'na istiklâl ve serbestiyet veren bu anlaşmaya karşı duyulan tepkilerden İstanbul'da birbiri ardınca çıkan yangınların sebebi olarak değerlendirilmesi, bunların arkasında Yeniçeri Ocağı'nın olduğu kanaati, Sadrazam Mehmed Paşa'ya ocakta esaslı bir temizlik yapma fırsatı verdi. Pek çok ocak ağası görevden alındı ve sürgüne yollandı. Ancak karışıklıklar bitmedi. 2 Rebîülâhîr 1193'te (19 Nisan 1779) on dört saat süren Arabacılar Kâr-hânesi, 15 Receb'de (29 Temmuz) on yedi saat süren Buğdaycılar Kapısı ve 21 Receb'de (4 Ağustos) altı buçuk saat süren Aksaray yangınları meydana geldi. Yangınların bir türlü önünün alınamaması, her an yenilerinin çıkacağı endişesi ve çeşitli dedikodular sadrazamın azline yol açtı (8 Şâban 1193 / 21 Ağustos 1779). Yerine getirilen Karavezir Mehmed Paşa'ya sadâret mührü ertesi gün verildiğinden bazı eserlerde onun azil günü yanlış olarak bir gün sonrası tarihiyle gösterilmektedir. Yeni sadrazamın tayiniyle ilgili hatt-ı hümâyunda, Kalafat Mehmed Paşa'nın okuma yazma bilmemesi dolayısıyla kendisine gelen emirlerin ve yazdırdığı tâlimatların gizli kalmayıp her tarafa yayıldığı, bunun da türlü olumsuzluklara yol açtığı belirtilmektedir. Kendisine "hasbe'l-iktizâ" görevden alındığı bildirilen eski sadrazam malları müsadereye uğramak-